

Рецензії

О.Г.Лойко, А.К.Лусий

**ГАЛЬЧАК С.Д. “СХІДНІ РОБІТНИКИ” З ПОДІЛЛЯ У ТРЕТЬОМУ РЕЙХУ:
ДЕПОРТАЦІЯ, НАЦИСТСЬКА КАТОРГА, ОПІР ПОНЕВОЛЮВАЧАМ.**

ВІННИЦЯ: КНИГА-ВЕГА, 2003. – 344 с.; 28 с. фото

Тема «остарбайтерів», породжена Другою світовою війною, зокрема віроломним нападом гітлерівської Німеччини на СРСР, насильницьким використанням праці цивільного населення окупованих територій в мілітаристській економіці Третього рейху, - недостатньо досліджена сторінка історії України, яка викликає науковий інтерес до цієї категорії населення, вимагає ґрунтовного осмислення історичної правди про його долю, чого не було зроблено вітчизняними дослідниками через недоступність до важливих архівних джерел, ідеологічну закомплексованість, котра тривалий час була домінуючою в радянському суспільстві.

Важку місію висвітлення цієї сторінки буття українського народу взяв на себе директор державного архіву Вінницької області С.Д. Гальчак. Дана праця – перше в Україні масштабне наукове осмислення долі насильно депортованих у рейх жертв війни. В ній через призму Поділля досліджуються типові сторінки життя “остарбайтерів” чи не всієї України, що надає дослідженню ще більшої ваги.

Нацистський окупаційний режим, встановлений на Поділлі, як і по всій Україні, був злочинною військово-поліцейською та адміністративно-господарською системою органів і заходів, спрямованих на колонізацію, нещадне економічне пограбування, анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності та культури.

У надзвичайно скрутному становищі опинилося населення окупованих територій. Фактично залишене на поталу ворогові, не маючи ефективного захисту з боку народних месників (зокрема, на перших порах, коли партизанська мережа лише зароджувалась), воно виявилось під цілковитою владою гітлерівських загарбників, розглядалось ними як расово неповноцінне, що підлягало планомірному знищенню, як воєнний трофей. А тому загарбники відповідно й розпоряджались ним, не роблячи ніякої різниці між людьми, худобою, захопленим майном. Проти цивільного населення (подоляни не стали тут винятком) було розв'язано масовий терор, котрий досить швидко повсюдно переріс у геноцид.

З перших днів встановлення нацистського окупаційного режиму поневолене населення України виявилось об'єктом насильницької експлуатації. Оскільки нацисти розглядали його також як дармову робочу силу, однією із форм геноциду стала масова депортація "східних робітників" на каторжні роботи в Німеччину.

Здійснюючи так зване "вербування" робочої сили, гітлерівці активно використовували пропагандистський та соціальний тиск, але, в основному, - вдавалися до відвертого насильства. Лише незначна частина українців, позбавлених засобів для існування, обдурених геббельсівською пропагандою, виїхала на роботу в Німеччину добровільно.

Депортуючи цивільне населення з окупованих територій, нацисти, насамперед, намагалися ліквідувати загрозливий дефіцит робочої сили у власній економіці, націленій на ведення війни за світове панування, примусити таким чином підневільних робітників брати участь у цій війні на боці Німеччини, проти рідної країни.

Зробивши акцент на поголовне вивезення з України (Поділля) молоді, нацисти намагались домогтись фактичної стерилізації заселеної "неповноцінними" слов'янами великої території від продуктивних сил, адже тотальна депортація цієї найактивнішої частини суспільства підривала біологічне коріння етносу, позбавляла українську націю надії на повноцінний розвиток у майбутньому. Обезлюднюючи Поділля, як і інші загарбані території, вони готували умови для переселення сюди німецьких колоністів.

Крім того, вивозячи з України (Поділля) населення, здатне тримати в руках зброю, нацисти переслідували ще й іншу мету - позбавити поневолений народ можливості вести активну визвольну боротьбу, а в разі відступу - людського резерву для поповнення рядів Червоної армії, відбудови зруйнованого народного господарства СРСР.

Такою ж злочинною, грабіжницькою була політика румунської окупаційної адміністрації, хоч запроваджений на території Північної «Трансністрії» окупаційний режим відрізнявся від німецького певною ліберальністю. Забороняючи німецьким окупантам депортувати робочу силу з контрольованих територій (Північної "Трансністрії»), румунська влада в той же час експлуатувала її у власних корисливих інтересах.

За час окупації з України на каторжні роботи в Німеччину вивезено 2,4 млн. чол., з них майже 200 тис. подолян. Всього ж з СРСР гітлерівці депортували близько 5 мільйонів чоловік цивільного населення. Сумарно - це кількість мешканців Латвії, Вірменії та половини Естонії. Таких обсягів депортації цивільного населення супротивною воюючою стороною з метою використання його для власних цілей історія ще не знала. Ось чому «остарбайтерів» слід розглядати і як трагічний історичний феномен, породжений нацистською агресією проти СРСР.

Праця «остарбайтерів», депортованих у рейх, масово використовувалась у сільському господарстві, важкій та добувній промисловості, в будівництві, на транспорті та в інших важливих сферах військової економіки Німеччини. Усі депортовані зазнавали жорстокої дискримінації і примусу, пограбування, умови їх життя і праці були нестерпними. Ставлення до них здійснювалось за принципом: «максимум експлуатації при мінімальних затратах», що особливо характерне для становища «східних робітників», зайнятих у промисловому виробництві. Табори, в яких вони жили, однозначно можна вважати резерваціями, де панували голод, холод, постійна загроза смерті від фізичного виснаження, хвороб та свавілля експлуататорів, де звичним явищем була ізоляваність від світу, де бранці не мали ніяких прав, піддавались нещадному трудовому визиску.

Не набагато кращим було становище «остарбайтерів», які використовувались у сільськогосподарському виробництві, ремісництві, лісовому господарстві як домашня прислуга.

Ось чому маси депортованих робітників - це не просто потерпілі під час війни, а її жертви, свідомо перетворені агресором у звичайних рабів. Причому в одній із найрозвиненіших капіталістичних держав Європи у ХХ столітті, коли людство уже давно мало забути, що таке рабство. Такого повернення в минуле на десятки століть історія теж не знала.

Не менш суттєво, що робітники зі Сходу завдяки пануючій нацистській ідеології расової неповноцінності народів використовувались у Німеччині в основному нераціонально, не за фахом, їх примусова праця не відзначалась високою продуктивністю, вона була регресивною. Тому своєю масовою присутністю у військовій економіці рейху «остарбайтери» сприяли її стагнації.

Патріотизм подолян, насильство окупантів породили протидію самого населення, створили умови для широкого розгортання партизанської та інших форм боротьби.

Координатором організованого народного Опору була комуністична партія, яка, незважаючи на серйозні прорахунки керівництва СРСР у передвоєнні роки та на початковому етапі війни, зуміла зберегти і поширити свій вплив серед подолян, мобілізувати їх на активний виступ проти загарбників.

Партизанський рух, діяльність більшовицько-комсомольського антифашистського підпілля, націоналістичних організацій, а також особливості політики використання румунською окупаційною адміністрацією трудових ресурсів «Трансністрії» в значній мірі перешкодили нацистським окупантам здійснити депортацію в запланованих обсягах, у тому числі з Поділля. Найголовнішою ж перепоною був успішний наступ Червоної армії.

Опір ворогові подолян існував навіть у нацистській Німеччині. Волю подолян до протидії ворогові не зламали ні нацистський терор, ні голод, ні оманливі викрути гітлерівської пропаганди. Їх боротьба стала посильним внеском у Велику Перемогу.

Зрив планів економічного використання продуктивних сил окупованих територій СРСР помітним чином вплинув на хід та результати війни і став важливим фактором її стратегії.

Праця не позбавлена певних недоліків. На жаль, автор не розповів про обставини повернення вчорашніх рабів до СРСР, де їх зустрічали не зовсім гостинно, та подальшу долю бранців. Фотоілюстративний матеріал виконано на недостатньому поліграфічному рівні. Трапляються коректорські погрішності.

В цілому монографія С. Д. Гальчака є важливим внеском у вітчизняне поділлязнавство. Рецензована праця сприятиме більш глибокому висвітленню однієї з складних проблем історії України, а також слугуватиме в майбутній підготовці історії міст та сіл регіону.